

4.2. ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ УНІВЕРСИТЕТОМ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Кардинальні зміни у соціальному світі на межі ХХ і ХХІ століть, що охопили всі сторони його життєдіяльності і закономірно призвели до актуалізації в свідомості світової спільноти проблем освіти як головної умови прогресивного розвитку особистості людини і суспільства у третьому тисячолітті, отримали своє адекватне віддзеркалення в університетській освіті, яка з часу виникнення перших університетів знаходилася на вершині освітньої ієрархії.

Головне призначення університетів у всі часи полягало, як відомо, в збагаченні наукового знання, залученні до культури у виробництві інтелектуальної еліти держави і суспільства, підтримці наукових академічних традицій. Сьогодні це відбувається під потужним гаслом розбудови Світового суспільства знань. Звісно, що Україна не може знаходитись осторонь цих доленосних перетворень планетарного світу.

Нагадаємо, що суспільство знань – це еволюційна ланка у саморозгортанні морфологічної структури планетарної спільноти, коли знання стають головним ресурсом сталого соціального розвитку. Тому далеко не випадково, що в усьому світі організатори освіти останнім часом наполегливо ведуть пошуки університету майбутнього. Наприклад, Френк Ньюмен, керівник американського «Проекту майбутнього: політика в галузі вищої освіти мінливому світі» (зі штаб-квартирою в Університеті Брауна) виділив три атрибути, необхідні для збереження за університетами ролі служителя потребам суспільства: 1) підготовка/соціалізація студентів до їхньої ролі в житті суспільства, 2) забезпечення всім студентам шансів на соціальну мобільність, 3) захист університету як оселі для безкорисної наукової діяльності й вільних дискусій³.

Нині університетська освіта у Європі і світі переживає кризу перехідної доби від техногенної до інформаційної цивілізації. В Україні ж університети крім загальносвітової кризи додатково потрапили під вплив інших чинників, що суттєво відбиваються на їх стані, оскільки наша країна протягом декількох місяців 2014 року пройшла дві точки біфуркації у своєму розвитку. Ми маємо на увазі прийняття Верховною Радою України першого липня 2014 року Закону України № 1556-VII «Про вищу освіту»⁴, а потім підписання і ратифікацію Україною у 16 вересня 2014 року угоду з Європейським Союзом, що викликала навіть потужну агресію з боку Російської Федерації і та розв'язала з нами гібридну війну.

Від агресії РФ вітчизняна система університетської освіти отримала значних втрат, оскільки декілька вітчизняних університетів, а саме в Криму, в Луганську і у Донецьку, були зруйновані, або передислоковані у інші міста України. Донецький національний технічний університет передислоковано у місто Вінницю. Частина вітчизняних ВНЗ незаконно привласнені росіянами і сепаратистами, наприклад, як це сталося з Таврійським національним університетом імені В.І. Вернадського та іншими навчальними закладами Криму.

Однак, загальний вітчизняний клімат у площині університетської освіти потенційно покращився за рахунок значного розширення можливостей університетів розбудувати свою автономію, з одного боку, а з іншого, – завдяки підписання угоди про вступ України до ЄС, оскільки відкрита пряма дорога до європейської освіти, що відтворюється ідеологією «Європа знання».

При цьому Стаття 47 Закону України «Про освіту» чітко зазначає головну мету університетської освіти і визначає освітній процес як інтелектуальну, творчу діяльність у

---

³ Newman, Frank. Saving Higher Education's Soul [Electronic source]. – Access mode : www.futuresproject.org.

⁴ Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

сфері вищої освіти і науки, що «провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості»⁵.

Закон України «Про вищу освіту» (2014) відкинув старі правила поведінки вітчизняних університетів і встановлює нові основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Університет у статті 26 Закону України «Про вищу освіту» визначено як «багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність»⁶.

Ця характеристика свідчить про зміну місця і ролі університетів у житті країни, оскільки зроблено різкий уклін на значне посилення його наукової складової, оскільки він «проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність».

Протягом попередніх декількох років ми постійно досліджували можливості розширення державно-громадського управління вищою професійною освітою в Україні і виклали для існуючої на той час системи навчально-виховної діяльності свої пропозиції. Ознайомитися з ними можливо на основі кандидатських дисертацій О.О. Невмержицької на тему: «Демократизації вищої освіти України у дискурсі розбудови системи студентського самоврядування» (2007)⁷ і О.Г. Рябеки на тему: «Організації громадянського суспільства як чинник системи державно-громадського управління: політологічний аналіз» (2010)⁸, а також низки наших наукових монографій, наприклад, «Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства» (2011)⁹, «Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства»¹⁰ і, нарешті, наша

---

⁵ Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

⁶ Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

⁷ Невмержицька О. О. Демократизації вищої освіти України у дискурсі розбудови системи студентського самоврядування : дис... канд. філософ. наук. – Київ, 2007. – 233 с

⁸ Рябека О.Г. Організації громадянського суспільства як чинник системи державно-громадського управління: політологічний аналіз: дис... канд. політ. наук. – Київ, 2010. – 233 с

⁹ Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: Монографія /Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова; за наук. ред. В.П.Беха; редкол.: В.П.Бех (голова), Г.О.Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. - К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 680 с.

¹⁰ Рябека О.Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія /за наук. ред. проф. В.П.Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова. - К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 289 с

колективна монографія «Управління освітою» (2013)¹¹. Якщо до цього переліку праць з демократизації університетської освіти додати літературу інших дослідників якою рясніє Інтернет, то здається проблеми теоретичного узагальнення не існує. Є проблема практичного застосування викладених у літературі пропозицій щодо розбудови ефективної системи державно-приватного управління університетами.

Але пройдені Україною у 2014 році дві біфуркаційні точки соціально-політичного і організаційного розвитку української спільноти докорінно змінили ландшафт вітчизняної університетської освіти, і це потребує глибокого теоретичного осмислення і напрацювання якісно нових пропозицій з цього питання. Але побачити, а ще краще усвідомити ці зміни у життєдіяльності університетів, можливо лише за умови зміни світогляду, яки би адекватно відтворював би стан речей в освіті XXI століття.

Тож, корінь якісного вирішення проблем університетської освіти XXI століття знаходиться у площині зміни світогляду й ідеології поведінки людей: з одного боку, організаторів освітянських послуг, а з іншого – споживачів освітніх послуг. Оскільки, будь-яке співтовариство «зібране» і відтворюється на певній світоглядній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура – система засобів пізнання реальності та інструментів суспільної свідомості й обміну інформацією (мова, значущі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка та ін.). Великі гетерогенні співтовариства (народ, нація, суспільство) зібрані на складній світоглядній матриці, в якій переплетені когнітивні структури безлічі співтовариств і субкультури. Коротко пояснимо, про що йде мова.

На мезорівні відбулась, завдяки двом вищезгаданим біфуркаціям, більш чітка диференціація: а) підстави, тобто, видозмінена структура і форми життєдіяльності університетів і б) зовнішніх умов функціонування і розвитку, що створює національна держава у вигляді функціонування громадянського суспільства і бізнесу. Це означає, що відбулось достатньо глибоке розмежування функцій держави і суспільства, з одного боку, а з іншого – університетів, як вищої інтегральної форми навчально-виховного процесу. При цьому нагадаємо, що освіта є соціальним інститутом самовідтворення планетарного світу, життєдіяльність якого відбувається сьогодні у формі становлення соціальної світсистеми.

Якісно нові вимоги до університетів назрівали протягом декількох десятиліть. Вирішальну роль у внесенні змін, на думку Андерса Дж. Гіндела, яку він висловив у праці «Освітня політика та європейське врядування», відіграли два періоди: перший тривав з 1993 до 1996 року (коли Європейська Комісія опублікувала «Білу книгу» Жака Делора про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість, а також політичний аналіз «Викладання й навчання – прямуючи до суспільства навчання»), а другий період – з 1997 до 1999 року, котрий вів до нинішнього періоду, що почався з 2000 року: в цей час відбувалося створення Європейського простору наукових досліджень та інновацій (паралельно з Болонським процесом формувався Європейський простір вищої освіти, започаткований 1999 року).

Обговорення поточних і майбутніх перетворень університету як інституції – паралельне обговоренню поточних і майбутніх перетворень держави – буде неповним без чіткого посилання на специфічну регіональну варіацію цих двох процесів, що відбуваються у Європейському Союзі. Останніми роками все частіше обмірковують і пишуть про майбутнє державних університетів у Європі з погляду загальноєвропейської перспективи. Регіональні процеси інтеграції політики в галузях освіти, науково-дослідної діяльності й інновацій надали нового виміру проблемі взаємозв'язків між державою та університетом.

---

¹¹ Управління освітою : монографія / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), М. В. Михайліченко (заст. голови) [та ін]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 546 с.

Проект європейської інтеграції на сучасному етапі знайшов новий провідний мотив легітимізації: освіта й наука для «Європи знання». Сьогодні визначальним складником процесу європеїзації є спроби перетворити Європу на «знаннєве суспільство», а то й на «знаннєву економіку» в глобалізованому світі. Магістральними технологіями створення нової Європи стали «освіта й професійний вишкіл» (користуючись конвенційним терміном Євросоюзу); а створення особливого й окремого «Європейського простору вищої освіти» та «Європейського простору наукових досліджень (та інновацій)» винесено в перелік завдань, яких ЄС мали досягти ще до 2010 року.

Нам випало бути свідками виникнення «нової Європи», що спирається на такі поняття, як «знання», «інновації», «дослідження», «освіта» та «професійний вишкіл». «Ми зводимо новий «спільний європейський дім», вигляд якого «визначають», за нещодавнім висловом президента Європейського об'єднання університетів, такі складники, як вища освіта й наука»¹² (Froment 2003: 27). Освіта, а особливо навчання протягом життя стають новою дискурсивною темою, на яку тепер спрямовані мрії про спільне європейське громадянство.

В умовах нової знаннєвої економіки освітня політика, зокрема політика в галузі вищої освіти, не може лишатися винятково у віданні держав-членів хоча б тому, що створення нового загальноєвропейського освітнього простору дає Європі шанс надати нового сенсу європейській ідентичності. В такому контексті «бути європейцем» безпосередньо означатиме «бути європейським учнем протягом усього життя», тобто індивідом, що інвестує свої мрії на майбутнє в конкретну галузь знання – знання для знаннєвої економіки.

Ідею Європи із її основоположними міфами й символами, чільними нормативними наративами та провідними дискурсами, що тримають європейців разом, сьогодні переписують і переукладають. У цьому новому освітньому просторі створюється нова європейська ідентичність, і саме навколо нього обертаються дискусії про трансформацію європейських університетів. У новому просторі освіта – не лише громадське благо: вона дедалі тісніше асоціюється з індивідом і його роллю в «Європі знання».

Таким чином, Європа на загальнолюдських цінностях інтенсивно створює для майбутнього розвитку ЄС єдиний смисловий простір науки і освіти. У цьому чиннику ми маємо вбачати об'єктивні умови для формування ноосферної особистості на відміну від планетарної, що формується завдяки загальнолюдським або цивілізаційним цінностям. Це підстава для зародження і становлення інтелектуальної цивілізації на теренах Європи.

Становище держав має вирішальне значення для будь-якого підходу урядів до реформи освіти, а отже, й до реакції освіти на глобалізацію: об'єктивне фінансове становище, інтерпретація цього становища та ідеологічне ставлення до ролі державного сектора в освіті. Ці три елементи знаходять вираження в тому, як країни «структурно адаптують» свої економіки до нового глобалізованого середовища¹³ (Сагпоу 1999: 47). Зараз, мається на увазі після прийняття двох вищезазваних Законів України, це ж саме має можливість зробити й Україна.

При цьому спостерігається виразний парадокс: вищу освіту вважають важливішою, ніж раніше, для конкурентоспроможності держав на міжнародній арені, однак, попри безпрецедентну і дедалі вагомішу роль «знання» в наших суспільствах, спроможність національних урядів фінансувати вищу освіту зараз значно нижча, ніж у попередні десятиріччя. Наскільки це чутливо для України, годі й казати.

---

¹² Froment, Eric (2003). "The European Higher Education Area: A New Framework for the Development of Higher Education". Higher Education in Europe. Vol. XXVIII. No. 1.

¹³ Carnoy, Martin (1999). Globalization and Educational Reform: What Planners Need to Know. Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning.

У ході вищенаведених біфуркаційних переходів українська держава відійшла, нарешті, від комуністичного патерналізму і «узаконила» неоліберальну ідеологію розвитку університетської освіти.

В такому контексті політичним ідеалом є, очевидно, мінімальна – або «дієва» – держава із мінімальними (або «дієвими») державними послугами (на протизагу приватним). Нарешті, сьома теза має вирішальне значення. Стисло Р. Мішра формулює її так: «Глобалізація перетворює весь світ на велетенський відкритий базар, де національні кордони значать (або повинні значити) мало»¹⁴ (Mishra 1999: 105). Це справедливо стосовно вищої освіти, особливо з огляду на переговори щодо ГАТС, на яких торгівлю «освітніми послугами» трактували як будь-яку іншу торгівлю будь-якими іншими послугами. Ми не маємо наміру розвивати цю тему зараз, адже обговорення краху ідеалу «громадського блага» було дуже активним в останні роки у зв'язку з домовленостями з приводу ГАТС.

У праці «Вища освіта і СОТ: глобалізація виходить з-під контролю» Філіп Альтбах зазначає: «Торгівлю вищою освітою, ясна річ, важче кодифікувати, ніж торгівлю бананами. Але сьогодні вже помітні спроби зробити це – розробити систему правил і приписів, які б започаткували вільну торгівлю вищою освітою. ... Освітні послуги усіх можливих видів будуть вільно експортуватися з однієї країни до іншої. Авторські права, патенти й ліцензійні порядки, які вже сьогодні увійшли в міжнародні договори, будуть далі зміцнені. Регулювати торгівлю академічними закладами, програмами, ступенями тощо через кордони буде дуже важко. Ті, хто захоче взяти участь у цих експортно-імпортних операціях, будуть змушені вдаватися до міжнародних трибуналів і судових позовів»¹⁵.

Українська держава нині завдяки прийняттю Закону України «Про вищу освіту» зробила ще три потужні кроки у розмежуванні держави і університетської освіти, а саме:

1) змінила алгоритм управління вищою освітою за рахунок : а) делегування частини повноважень університетам, про них мова піде нижче; б) модернізувала власну структуру управління вищою освітою шляхом створення нового органу управління – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, що має завдання створити низку акредитованих ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

2) значно демократизувала процес державного управління вітчизняною вищою освітою шляхом залучення низки громадських організацій до складу новоствореного Національного агентства з акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

3) обмежила монополію окремих установ і особистостей на «пожиттєву» участь у керівництві вищою освітою у складі Науково-методичної ради, що утворює Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, яка за участю Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти розробляє методологію, методичні рекомендації щодо розроблення стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти, а також науково-методичні комісії, що розробляють стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти.

При цьому склад Науково-методичної ради та науково-методичних комісій, що формується з представників держави, роботодавців та їх об'єднань, вищих навчальних закладів усіх форм власності, наукових установ, Національної академії наук України та галузевих національних академій наук, професійних асоціацій, міжнародних експертів на строк не більше ніж три роки з осіб, які мають науковий ступінь у відповідній галузі знань

¹⁴ Mishra, Ramesh (1999). *Globalization and the Welfare State*. Cheltenham UK: Edward Elgar.

¹⁵ Квек Марек. Університет і держава: вивч. Глобал. Трансформацій/ М.Квек: пер. з англ.. Т.Цимбала.- К.: Таксон. 2009.-380 с. –С. 206.

або досвід фахової роботи в галузі не менше 10 років, суттєво демократизував участь громадськості в управлінні вітчизняними університетами.

Важливо, що до складу Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити керівники і заступники керівників вищих навчальних закладів (наукових установ), а також більше одного представника від вищого навчального закладу (наукової установи). Ця норма значно розширює участь фахівців у демократизації управління вітчизняною вищою освітою. Ця норма суттєво обмежила концентрацію університетської влади в одних руках.

Подальшій демократизації управління освітою сприяє й те, що члени Науково-методичної ради та науково-методичних комісій не можуть входити до складу галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Ця норма також сприяє, у свою чергу, появі нових фахівців у громадських органах галузевого управління вищою освітою.

Так, новий Закон України «Про вищу освіту» зазначає, що Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти виступає головним арбітром оцінки «системи забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) за його поданням оцінюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти» (ст. 16.).

Стаття 17. Закону України «Про вищу освіту» визначає Статус Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

1. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

2. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є юридичною особою, яка діє згідно з цим Законом і статутом, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

У свою чергу Стаття 18. Визначає повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у якій зазначено, що воно:

1) формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

2) аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;

3) проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності;

4) формує за поданням вищих навчальних закладів (наукових установ) пропозиції, у тому числі з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

5) формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;

6) проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;

7) формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України;

8) розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих

навчальних закладів (наукових установ) та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

9) розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність;

10) акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

11) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

У якості самоконтролю за власною організаційною діяльністю Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти щороку готує та оприлюднює доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства, звіт про власну діяльність, формує пропозиції щодо законодавчого забезпечення якості вищої освіти та направляє зазначені документи Верховній Раді України, Президентові України, Кабінетові Міністрів України та вищим навчальним закладам для їх обговорення та належного реагування.

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» і спрямування країни до Європи потребують нового розмежування понять «державна політика», «державне регулювання», «державне управління освітою» і «державно-громадське управління освітою» як специфічними видами професійної діяльності менеджерів освіти.

Для того, щоб реалізувати поставлену нами мету, треба визначитися з тим, що називають «державною освітньою політикою» в Україні. У «Енциклопедії освіти» (2008) зазначено, що «освітня політика – сфера взаємовідносин індивідів, різних соціальних груп з метою використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб. Суб'єкти освітньої політики – індивід, соціальні спільноти (нація, професійні групи, еліти тощо) та соціальні інститути (держава, політичні партії та рухи, профспілки, групи інтересів тощо). Об'єкт освітньої політики – освіта як суспільне благо, як інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо»¹⁶.

Ключовий суб'єкт освітньої політики в суспільстві – держава. Вона в процесі взаємодії з громадянським суспільством забезпечує суспільний вибір у сфері освіти. Державна освітня політика – це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії або бездіяльність інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, що спрямований на забезпечення функціонування системи освіти.

Вирішити проблему встановлення нового співвідношення державної освітньої політики, державного регулювання і державно-громадського управління освітою допомагає аналіз літератури, яка висвітлює розмежування цих сфер організаційної діяльності. У спеціальній літературі подані наступні основні інтерпретації змісту поняття політичної влади: 1) вольове відношення спонуки, насильства; 2) діяльність суб'єктів цього відношення; 3) сукупність суб'єктів цього відношення -діяльності; 4) процес реалізації функцій влади; 5) сукупність (система) інститутів влади, нормативно оформлених (не завжди і не тільки в законі і праві) суб'єктів політичної влади і механізмів їх дії; 6) технологія реалізації функцій політичної влади (принципи, методи, прийоми, засоби)¹⁷.

Виділяють наступні істотні властивості політичної влади: 1) універсальність її як основ, умови і засоби життя суспільства; 2) здатність проникати у всі сфери і види

¹⁶ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком інтер. 2008. – 1040 с. – с. 623.

¹⁷ Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова.- М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 384 с. – С. 24–25.

соціальних відносин; 3) здатність функціонувати на всіх рівнях соціальної системи, встановлювати і відтворювати ієрархічність: полісуб'єктність; 4) різноманіття матеріальних і духовних форм; 5) різноманіття персоніфікованих і безособових форм; 6) приймати здатність набувати різного соціального масштабу; 7) поліфункціональність; 8) інституціоналізований характер; 9) різноманіття ступенів формалізації, інституціоналізації і легалізації; 10) різноманіття засобів здійснення¹⁸.

Державне регулювання уже істотно відрізняється від державної політики, оскільки це явище характеризується у наступних категоріях: 1) правила і процедури входження в ринок і виходу із нього суб'єктів господарювання, їх створення і ліквідації; 2) дозвільна система на проведення певного виду господарської діяльності; 3) правила та процедури, що регламентують певні види діяльності, які не підпадають під дозвільну систему; 4) контроль за безпекою та якістю продукції; 5) контроль за обов'язковими платежами до бюджетів та до державних цільових фондів; 6) правила щодо обсягу та процедур подачі обов'язкової звітності; 7) регулювання цін; 8) антимонопольне регулювання; 9) контроль та обмеження щодо грошових та товарних потоків (що стосуються також інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності); 10) регулювання зайнятості та використання трудових ресурсів.

Таким чином, регуляторна політика держави охоплює зміст регуляторних актів та сферу адміністративних процедур, зокрема процедури погодження рішень органів влади, консультації з неурядовими організаціями, спостереження за виконанням ухвалених рішень, встановлення адміністративної відповідальності за порушення, в тому числі у сфері державної освітньої і інформаційної політики.

Варто звернутися до визначення управління освітньою діяльністю, оскільки інформатизація управління як явище знаходиться саме у цій площині. Необхідно попередньо зазначити, що ми виокремлюємо два види управління, а саме: державне і недержавне. Державне управління ми повинні розглянути у першу чергу, щоб не порушувати логіку порівняльного аналізу (маємо на увазі співставлення понять «державна політика», «державне регулювання» і «державне управління»). Недержавне управління, у якому ми виділяємо також два підвиди: менеджмент освіти і педагогічний менеджмент потребує інформаційно-аналітичного забезпечення. Останнє має управлінський, науковий і навчальний виміри.

Російські науковці, уточнюючи визначення системи державного управління прийшли до висновку, що сучасна система державного управління – це цілісність, що утворюється наступними компонентами: 1) інститутами державного управління; 2) професійною спільністю державних службовців; 3) професійною діяльністю державної служби; 4) процесами реалізації управлінських функцій; 5) технологією (методами, прийомами і засобами управлінської дії); 6) відносинами і зв'язками, що виникають між суб'єктами управління, провідне місце серед яких займають управлінські; 7) об'єднаними структурою, що є визначеним способом поєднання компонентів і елементів¹⁹.

Інтегруючи ці три підходи до встановлення взаємозв'язків головних понять предметного поля цього дослідження, є сенс навести узагальнюючу точку зору науковців на розмежування явищ, про які йшла мова вище. Політичний орган державної виконавчої влади, на думку російських вчених, відрізняється від органу державного управління,

---

¹⁸ Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова.- М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 384 с. – С. 26.

¹⁹ Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова.- М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. –384 с. – С. 28.

низкою ознак²⁰. Орган державного управління, з одного боку, формується за політичною процедурою, а не в адміністративному порядку, а з іншого – формується за політичними критеріями, а не за критеріями професіоналізму, кваліфікації, компетентності і досвіду і є носієм державного суверенітету, даного конституцією, а не організаційною автономією, як орган державного управління. Отже, державна адміністрація – управління – є функцією політики, яка відносно до неї є «засновником», аналогічно до суб'єктів господарської діяльності. У цьому сенсі можна говорити про політичну природу і характер діяльності державного управління.

Однак, аналізуючи зміст поняття «державно-громадське управління освітою» слід мати на увазі, що воно є більш широким, ніж поняття «державне управління освітою», оскільки тут слід враховувати інші рівні менеджменту, що притаманні регіону або навчальним закладам. До центральних органів державної влади, що здійснюють управління в освіті, належать МОН, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, Вища атестаційна комісія (ВАК) України. Тепер до цього переліку має додатися Національна агенція з якості освіти зі своїми повноваженнями.

Міністерство освіти і науки України бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної освітньої політики, здійснює контроль за її втіленням. Акти цього міністерства, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими для органів управління освітніми навчальними закладами. У МОН функціонує Атестаційна колегія, Державна інспекція навчальних закладів. Інші міністерства, центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, беруть участь у здійсненні державної політики в галузі освіти.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють управління освітою на території області, району, міста, утворюючи для цього управління, відділи, інші структурні підрозділи, які діють у межах повноважень, установлених законодавством. Децентралізація державної влади, що пов'язана, у першу чергу, з передачею владних повноважень на рівень місцевого самоврядування, по-новому ставить питання про управління професійною освітою і це треба теоретично узагальнити і побудувати нові алгоритми впливу місцевої і територіальної громади на університети.

Органи управління навчального закладу визначаються законами, а також типовим положенням про заклад, а конкретні форми управління – його статутом. Це ще раз підкреслено у Статті 15 нового Закону України «Про вищу освіту». Органи державного управління освіти тепер мають створити нові алгоритми організаційної взаємодії з громадськими самоврядними органами в освіті.

Органами громадського самоврядування в освіті є загальні збори (конференція) колективу навчального закладу; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників; Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. В Україні також діють педагогічні (освітні) об'єднання громадян. У ВНЗ функціонує студентське самоврядування для забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав, яке сприяє формуванню в них досвіду організатора, керівника.

Таким чином, українська держава на практиці: по-перше, приєдналася до політики країн-учасниць ОБСЄ, що обмежили власний фінансовий і матеріально-технічний вклад в утримання національних університетів шляхом визнання вищої професійної освіти комерційною послугою;

- по-друге, значно розширила структуру управління університетською освітою за рахунок створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти,

---

²⁰ Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова.- М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. –384 с. – С. 34-35.

що є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим Законом України «Про вищу освіту» на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти;

- по-третє, передала частину власних функцій державного управління Науково-методичній раді та науково-методичним комісіям, що формується з представників держави, роботодавців та їх об'єднань, вищих навчальних закладів усіх форм власності, наукових установ, Національної академії наук України та галузевих національних академій наук, професійних асоціацій, міжнародних експертів;
- по-четверте, створила достатньо ефективні організаційно-політичні умови для участі в управлінні вітчизняною освітньою галуззю широкому колу громадських організацій і бізнесу.

Розбудова механізмів автономії життєдіяльності університетів – головна вимога організаційних змін макрорівня. З прийняттям Закону України «Про вищу освіту» Україна пододала на мікрорівні загальні кардинальні відмінності між поглядами на реформу вищої освіти в Західній Європі та перехідних країнах СНД, що утворилися після розпаду СРСР. Заплановані у Західній Європі реформи здебільшого мають «функціональний характер (ретельне прилаштування, невеликі зміни тощо), тоді як реформи в деяких країнах Центрально-Східної Європи та Балканського півострова мусять бути більш змістовними (або структурними)»²¹ (див.: Rado 2001).

Тож, прийняття необхідності структурних змін і відмова від косметичних функціональних удосконалень у системі державного управління вищою освітою України полягає кардинальна відмінність сучасного кроку модернізації системи організації університетської освіти України від усіх попередніх спроб її модернізації. Це глибинний зсув у її функціонуванні, що об'єктивно гарантує її подальший розвиток.

Шалений наступ ринкового прагматизму повинен змінити морфологічну структуру університету і механізм його функціонування. Перед нами має постати нова форма університету у вигляді симбіозу академічної традиційності і ринкової комерціалізації. Така модифікація цього життєво важливого для світової спільноти соціального інституту постає перед нами як автономний університет.

Концепт «університетська автономія» ніколи не був чітко й остаточно визначеним та окресленим поняттям. Він належить до «плинних конструктів», зміст яких змінюється час від часу, від країни до країни, залежить від комплексу історичних обставин, і культурних особливостей, соціально-економічних, політичних та багатьох інших чинників тощо. Рівень уваги до питань автономії університетів визначається загальною соціокультурною ситуацією життєдіяльності університетів.

Ми знаходимо визначення автономії університетів у багатьох сучасних авторитетних документах світової освітньої спільноти. Це передусім «Magna Charta Universitatum», у якій наголошено, що «університет є самостійною установою всередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання.

Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної та економічної влади».

Це, однак, досить абстрактне формулювання, яке акцентує увагу на необхідності моральної та інтелектуальної незалежності університетів, проте не містить і не може містити вичерпної дефініції змісту і форм університетської автономії, оскільки останні не є універсальними, а є продуктом конкретних історичних обставин, соціальних, політичних

---

²¹ Rado, Peter (2001). Transition in Education. Policy Making and the Key Education Policy Areas in the Central European and Baltic Countries. Budapest: Open Society Institute.

умов, тому не можуть бути відокремлені від певних соціокультурних контекстів і національних традицій, врешті-решт, від домінуючої ментальності суспільства та його наукового етосу.

Університетська автономія не є об'єктивно заданим, готовим універсальним форматом, який треба очистити від нашарувань, неточностей, максимально прояснити його зміст, параметри і вимоги та закріпити все це законодавчо. Справа набагато складніша, оскільки в кожному конкретному випадку, в ту чи іншу епоху, на тій чи іншій території характер і рівень, повнота університетської автономії завжди є результатом боротьби, змагання університетів і влади, підсумком переговорів політиків та інтелектуалів, державних структур і академічних кіл. Тому вона є критерієм зрілості й цивілізованості як суспільства, так і самих університетів, реальний стан яких може спонукати до спрощеного, навіть викривленого розуміння і тлумачення автономії, або просто відкидати її як ідею.

Для запровадження університетської автономії треба сформулювати її розгорнутий і цілісний образ у свідомості фахівців та громадських кіл, визначити, що конкретно слід під нею розуміти, усвідомити, чого від неї можна, а чого не можна очікувати, досягти певного концептуального консенсусу, тобто сформулювати те, що можна назвати відповідним соціальним конструктом.

Під конструктом ми розуміємо суб'єктивний спосіб тлумачення певного явища, особливу ментальну схему, сконструйовану людиною на основі власного практичного та інтелектуального досвіду, за допомогою якої вона сприймає соціальне середовище і буде свою поведінку. Конструкт суб'єктивно сприймається як очевидна ідея, що відображає реальний природний стан речей, коли вона належить певній культурі та певному суспільству, створюється під їх безпосереднім або опосередкованим впливом. Конструкт, який охоплює масову свідомість і починає жити надіндивідуальним життям, стає соціальним конструктом.

Соціальний конструкт є базою соціального конструювання реальних суспільних зв'язків та інститутів, відповідних практик, яким підпорядковується рольова поведінка людей. Таким чином, впровадження університетської автономії – це не лише справа законотворчої діяльності, а й складне завдання соціального конструювання, з'ясування змісту і особливостей наявного соціального конструкту та визначення шляхів його розвитку й удосконалення.

Отже, процес створення Європейського простору вищої освіти та паралельне формування Європейського простору наукових досліджень мають один спільний вимір: вони передбачають переформулювання ролі, місії, завдань і обов'язків інституту університету в європейських суспільствах і економіках, які зазнають швидких змін, що перетворюють їх на більш ринкові та знаннєві. Освіта й наука переживають сьогодні сутнісну трансформацію, тому інститут університету, ймовірно, не зможе уникнути процесу істотної трансформації свого функціонування – частково планованої, а частково безладної.

Ці два паралельні процеси в деяких країнах зайшли вже досить далеко, їм активно сприяють по всій Європі, зокрема в Центрально-Східній і на Балканах. Якщо ефект постановня Європейського простору наукових досліджень обмежений переважно одержувачами дослідницьких грантів, які надає ЄС, то Болонський процес може вплинути на хід реформування національних систем вищої освіти в понад 40 країнах – як членах Євросоюзу, так і кандидатах на членство та інших країнах – сягнувши аж до Кавказу.

Зважаючи на те, що офіційні болонські документи зазвичай наголошують у цьому контексті на «розмаїтості» залучених країн та інституцій, сам процес з огляду на географічний, економічний і політичний склад його учасників постав перед колосальним викликом: як підтримати однаковий темп змін в усіх залучених країнах. Пам'ятаючи про досвід соціально-економічних перетворень у Центрально-Східній Європі та на Балканах, зберегти єдність просування процесу в різних регіонах буде дуже важко. Найімовірніше,

що в найближчі роки Болонський процес піде різними траєкторіями, а отже, його доведеться доповнювати окремими описами найбільш необхідних реформ і різних викликів, що спіткають різні країни, та, найголовніше, окремими списками політичних рекомендацій для груп країн, що запроваджують реформи з різною швидкістю, якщо тільки ці реформи не виявляться просто теоретичними вправами для багатьох із них.

Як наслідок, завдання запровадження реформ в окремих групах країн СНД будуть різними: майже усі перехідні країни переживають ті проблеми, які більшість членів Євросоюзу пройшли в 1970-х роках, наприклад масифікація вищої освіти зі стрімким чисельним зростанням набору студентів і низька кореляція між уміннями й компетенцією, яку здобувають у освітньому секторі, та потребами ринку праці.

Економічне обґрунтування всього набору європейських трансформацій політики в галузях вищої освіти, науки й інновацій, нещодавно підсумоване в програмі «Освіта й професійна підготовка – 2010». У праці «Розширення участі та Європейський Союз: пряма дія – непряма політика?» Пет Дейвіс стверджує, що «Євросоюз походить від ідеї економічного союзу, який спочатку розвивався навколо вугільної та сталеливарної галузей промисловості..., попри те, що сучасний Європейський Союз дуже відрізняється від свого раннього попередника, економічне зростання й конкурентоспроможність залишаються в осерді проекту ЄС, хоч і в іншому економічному контексті – в умовах глобалізації та знанневого суспільства, а не післявоєнної відбудови»²² (Davies 2003: 99).

За цей час змінилося і помітно прискорилося в ході останнього десятиріччя не що інше, як думка, що певний європейський науково-освітній простір **може бути в самісінькому осерді європейського проекту** і може безпосередньо робити внесок у зростання, конкурентоспроможність і зайнятість (знову апелюючи до «Білої книги» Жака Делора).

Для університету ці зміни мають матеріалізуватися у морфологічному і функціональному вимірі і довести його до такого стану як автономність. Тому проблема розширення університетської автономії нині виходить за рамки суто професійної дискусії і стає предметом широкого й зацікавленого громадського обговорення, оскільки торкається інтересів величезної кількості людей, які надають і здобувають вищу освіту, стосується функціонування суспільства в цілому, його якості, перспектив його розвитку тощо.

Результатом становлення «економіки, що ґрунтується на знаннях», стало те, що бізнес, приватний сектор стають активним замовником і споживачем наукових розробок, а також відповідних кадрів, пропонують університетам конкретні наукові та навчальні програми.

І відбувається це на тлі появи так званих "нових провайдерів" наукових і освітніх послуг. Все це спонукає університети до пошуку і відпрацювання нових форматів своєї діяльності й змушує розглядати автономію не лише як важливий культурний символ університетської ідентичності, а й як інструмент практичного вирішення різноманітних завдань адаптації до нових реалій та подальшого розвитку. Фактично, йдеться про зміну парадигми функціонування університетів як базових інституцій «суспільства знань», тобто про проблему загального соціологічного значення.

Автономія відіграє важливу роль у культурі вищої школи. Поняття культури університету охоплює як деякі правила, інструкції та права, зафіксовані в юридичних документах, адміністративні постанови чи розпорядження, так і неписані правила поведінки, індивідуальної та колективної, що походять із традицій, які спираються на прецеденти й попередні звершення, що визнаються й дотримуються не з огляду на букву закону, а залежно від духу й етосу університету.

---

²² Davies, Pat (2003). "Widening Participation and the European Union: Direct Action - Indirect Policy?". European Journal of Education. Vol. 38. No. 1.

Що більшого значення університет надає своїм традиціям і позиції, то важливішою для нього стає його власна інституційна культура. Рівень розвитку і поваги до неї стає знаком її ідентичності й авторитету, а також мірилом зрілості її академічної спільноти. Фундаментальне значення для традиційної культури університету мають:

- інституційна автономія і принцип творчості;
- постулат формування академічної спільноти й принцип самоврядування;
- природа місії університету;
- етичні цінності;
- принцип служіння суспільству.

Автономія університету є глибоко вкоріненою в самих його традиціях. Але потреба автономії виникає з принципу творчості, який покладено в основу діяльності кожного університету.

Проблема впровадження і поширення університетської автономії не оминула й українську вищу освіту. Останнім часом в Україні це питання починає досить активно обговорюватись. Керівники низки вітчизняних університетів вдалися до практичних кроків щодо нормативно-правового врегулювання автономії та організації відповідного експерименту.

Так, за свідченнями ректора Харківського національного університету імені В. Каразіна В. Бакірова, у березні 2005 року вісім українських університетів: Львівський національний університет імені І. Франка, Харківський національний університет імені В. Каразіна, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Дніпропетровський і Донецький національні університети, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Український католицький університет, Університет економіки і права «Крок», за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», об'єдналися у консорціум для розробки необхідних документів і проведення відповідного експерименту щодо відпрацювання моделі університетської автономії, яка відповідала б сучасним українським реаліям.

На жаль, діяльність Консорціуму не була успішною. «Університети-ініціатори експерименту стали учасниками гри на полі, де вони були приречені в кращому разі на гру за правилами, що ставили їх у невигідне становище, а в гіршому – на прогнозовану поразку. Громадська ініціатива стала на рейки бюрократичного потягу, який зазвичай бігає по колу»,²³ – робить висновок В. Бакіров. Ця сумна історія докладно викладена Г. Касьяновим²⁴.

Спроби визначення оптимальної моделі автономії університетів виявили низку проблем методологічного характеру й показали, що впровадження автономії не може вирішуватися лише законотворчим шляхом або суто адміністративними важелями. Спостереження і деякі емпіричні дані свідчать, що в українському суспільстві (в тому числі й в університетських колах) працює декілька спрощених і збіднених соціальних конструктів університетської автономії.

Керівництво університетів часто-густо зводить його зміст до питань розширення фінансової незалежності ВНЗ, деякого збільшення їх прав у визначенні змісту навчальних програм, розв'язання певних формальних проблем комплектування персоналу, присудження вчених ступенів і звань тощо. Фактично, все зводиться до певного звільнення від надто щільної державної опіки, яке, на думку носіїв такого конструкту, саме по собі позитивно позначиться на якості підготовки фахівців і результативності наукових досліджень. В основі цього – презумпція моральної та інтелектуальної непогрішності університетів, яким треба додати свободи і які вже мають все необхідне, аби розпорядитися нею якнайкраще.

²³ Університетська автономія: її друзі та вороги. – К.: Таксон. 2008. – 180 с. – С. 33.

²⁴ Касьянов Г. Університетська автономія в Україні: спроба практичного впровадження // Дух і Літера. – № 19.: Університетська автономія «спеціальний випуск». – К., 2008. – С. 31–47.

Інший досить поширений конструкт університетської автономії базується на презумпції корумпованості університетів і тлумачить її як посилення безконтрольності керівництва університетів, умову для різного роду зловживань, корпоративного егоїзму та перетворення університетів на ректорські вотчини.

Однак, якщо перемістити проблему соціального конструювання університетської автономії у площину соціологічної рефлексії, то відразу стає очевидною обмеженість подібних тлумачень і передусім те, що питання університетської автономії, а отже створення її соціального конструкту, лежить не у площині взаємодії університетів і держави, а в площині функціонування університетів як соціальних інститутів, автономія яких не може не взаємодіяти зі специфікою всіх внутрішніх і зовнішніх контекстів їх діяльності, всього її соціокультурного поля.

Це змушує принципово по-іншому сприймати виміри університетської діяльності й побачити, на думку В. Бакірова, що автономія тягне за собою надзвичайно серйозний перегляд практично всіх основних параметрів університетської діяльності, зокрема необхідними є такі зміни²⁵:

- встановлення принципово іншого балансу свободи і відповідальності університетів. Остання повинна знаходитися під більшим громадським контролем і бути здатною під впливом громадських організацій, ЗМІ, бізнесу, роботодавців, зацікавлених осіб реагувати на проблеми;
- університетська діяльність повинна стати максимально прозорою і відкритою;
- університети мають бути готовими до того, що фінансова незалежність від держави посилить їх залежність від інших джерел фінансування і створить ризики потрапляння в іншу систему залежностей;
- слід чітко усвідомлювати, що університетська автономія – це автономія саме університетів, а не їх керівників, вона не зводиться до поширення повноважень і компетенції останніх за пасивної поведінки професорів і співробітників. Отже, посилення університетської автономії обов'язково передбачає значне, навіть радикальне посилення внутрішньої університетської демократії, контролю за керівництвом з боку колегіальних органів університетського самоврядування;
- принципова зміна ролі наглядових рад, які перестають бути декоративними надбудовами університетської архітекτονіки, а перетворюються на авторитетні й повноважні структури визначення стратегічних напрямів діяльності університетів та контролю за адміністрацією, представляють інтереси не лише держави, а й суспільства, в тому числі місцевих громад. Автономія не робить університети вільними від суспільства, від необхідності задовольняти його потреби у підготовці кадрів та виробництві наукових знань і створенні нових технологій, також у підтриманні культурного рівня, задоволенні культурних потреб місцевих громад, найближчого соціального середовища. Тобто мають бути створені й задіяні механізми взаємодії університетів з місцевими громадами;
- набуття студентським самоврядуванням принципово іншого значення. Голос студентів має бути почутим і врахованим у багатьох питаннях організації навчальної роботи та їх професійної підготовки;
- забезпечення активної діяльності професійних об'єднань (асоціацій університетів, наукових товариств, спілок тощо), здатних реально захищати інтереси університетів, лобювати ці інтереси в органах законодавчої та виконавчої влади;
- розвиток у країні надійної та відповідальної системи громадського незалежного контролю і моніторингу якості вищої освіти (**quality assurance**), яким повинні підлягати університети, що претендують на автономію.

Повноцінне впровадження університетської автономії передбачає перебудову всіх основних параметрів університетської діяльності, аж до методів викладання і формату

---

²⁵ Університетська автономія: її друзі та вороги. – К.: Таксон. 2008. – 180 с. – С. 35–36.

навчальної роботи, не кажучи вже про засади організації наукових досліджень. Тому новий Закон України «Про вищу освіту» найсуттєвіші зміни передбачає саме на рівні ВНЗ, оскільки кожен з них повинен створити і запровадити у життя власний механізм його реалізації і тим самим ввійти у справжню конкуренцію з іншими ВНЗ.

Звісно, все це потребуватиме глибокої інституційної перебудови університетів, створення нових структур і підрозділів, перегляду традиційних бюджетів, підготовки і залучення спеціалістів, яких вони досі не використовували (бізнес-менеджерів, фахівців із соціальних комунікацій, із зв'язків з громадськістю тощо).

Упровадження університетської автономії не можливе також без радикальної зміни цінностей і норм, рольових очікувань професорів, науковців і студентів, без глибоких зрушень у культурному коді університетів, до яких далеко не кожен з українських університетів готовий.

Нарешті, університетська автономія неможлива за відсутності більш-менш розвиненого громадянського суспільства, яке, у свою чергу, має житися інтелектуальною енергією університетів як важливих його елементів.

Нині доводиться констатувати, що навіть університетська еліта не має поки що більш-менш чіткого й несуперечливого уявлення про університетську автономію, не цілком усвідомлює її сенс і необхідність, не готова до активних змагань за неї. Університетський менеджмент часто-густо свідомо або підсвідомо відчуває загрози і ризики автономізації, яка потребує зовсім іншого рівня соціальної відповідальності університетів, більшої відкритості та прозорості їх діяльності, більш високого рівня внутрішньої університетської демократії, дещо іншої корпоративної культури. Не можна також не зазначити, що українські університети – феномен дуже молодий.

За радянських часів переважна більшість із них мала статус вузькопрофільних вищих навчальних закладів – інститутів, які зазвичай діяли і функціонували на інших засадах, ніж класичні університети, не знали суто університетських цінностей та не мали відповідної ментальності, працювали на певні сегменти планового ринку праці та централізованого виробництва.

Масове перейменування інститутів на університети відбувалося поспіхом та стихійно, без урахування справжнього стану наукової та навчальної роботи, інтелектуального і кадрового потенціалу, без врахування об'єктивних критеріїв університетського статусу.

Щодо справжніх, класичних університетів, то значна їх частина, знову ж таки продукт радянської епохи, виникла в 1920–30-ті роки і, природно, не мала генетичної пам'яті автономного існування, певні, хоча й дуже обмежені риси якого час від часу виявлялися в дореволюційні часи, з початку XIX століття, особливо першої його половини, коли почали створювати перші університети Російської імперії. На наших теренах не лунали такі гасла, як "що добре для Кембриджа, те добре для Британії", або такі девізи, як той, що прикрашає ворота Падуанського університету: «Свобода університету – це свобода міста!»

Автономність університетів не до вподоби державним чиновникам, що намагаються керувати всіма процесами майже одноосібно, оскільки бояться втратити контроль над процесом суспільного розвитку. В історії вищої освіти багатьох країн можемо знайти безліч прикладів підпорядкування університетів політичній владі або спроб досягнення такої ситуації.

Не заглиблюючись у подробиці, зазначимо, що мова може йти про принципове розрізнення двох моделей: тієї, в якій університет «більше державний», і альтернативної, в якій університет «більше громадський»²⁶. Питання про структурну модель університету є центральною проблемою у сфері вищої освіти, і від способу його розв'язання залежить подальше законодавче регулювання.

---

²⁶ Див.: Університетська автономія: її друзі і вороги С. 91–92.

Отже, університет як унікальний соціальний інститут, що виконує важливу функцію самовідтворення суспільства, швидкими темпами модернізується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Як нещодавно висловився Пітер Скот, «перехід відбувається не лише у вищій освіті Центрально-Східної Європи; уся вища освіта здійснює нині перехід»²⁷ (Scott 2002b: 151). Тому далеко не випадково, що в Україні постало питання про перегляд іншого Закону України, що регламентує вітчизняну загальну освіту, а саме Закону «Про освіту».

Сьогодні на вищому рівні необхідно виробити нову парадигму розвитку української держави в цілому і освіти як її основи і надбання. Її головні риси викладені у програмі Президента України Петра Порошенка «Стратегія – 2020» показниками ефективності якої обрано 25 копенгагенських критеріїв.

У цьому дискурсі оцінки європейських перспектив розвитку України далеко не випадково мабуть ініціатива українського президента «Стратегія – 2020» співпадає з Реалізацією Стратегії «Європа 2020», яка розпочалася у березні 2010 року і розглядається як продовження Лісабонської стратегії, серед орієнтирів модернізації європейської вищої освіти передбачає актуалізацію «трикутника знань»: зв'язок вищої освіти, досліджень та інновацій для досягнення досконалості та регіонального розвитку.

На сьогоднішній день існують три основні тенденції реформи вищої освіти в Україні: глобалізація освіти в умовах «інформаційного буму»; інтеграція в загальносвітовий і європейський освітній процес; модернізація освіти – елементи західних моделей на основі національної системи України.

Шляхи виходу з кризи освіти сьогодні закладені у зміст Закону України «Про вищу освіту» і потребують від кожного університету створення корпоративного механізму реалізації норм даного закону у просторі конкретного ВНЗ і набуття на цій основі університетської автономії.

Сьогодні вітчизняні університети, за порадою Міністерства освіти і науки України, поспішно розробили відповідний документ, що передбачає три етапи імплементації у життя норм Закону України «Про вищу освіту» у життєдіяльність вітчизняних університетів протягом 2015–2018 рр. Його заходи віддзеркалюють, головним чином, етапи реалізації правових норм викладених в даному законодавчому акті. Але це поверхневе, щоб не сказати, примітивне, вирішення проблеми створення механізму реалізації даного Закону України.

Дана проблема полягає, на наш погляд, значно глибше і потребує спеціального аналізу і розробки власної ідеології, формування специфічної корпоративної культури, створення оригінального організаційно-правового клімату, а ще більше – політичного, соціологічного, управлінського, тобто, інструментального оволодіння явищем університетської автономії.

При цьому окремого наукового супроводу потребують такі складові процесу побудови механізму реалізації Закону України «Про вищу освіту» як: 1) автономія вищого навчального закладу – як самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом, що складається з а) інституційних засад автономності, б) академічних засад автономності, в) фінансових засад автономності, г) нормативно-правових засад автономності;

2) академічна мобільність – як можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами;

---

²⁷ Scott, Peter (2002b). "Reflections on the Reform of Higher Education in Central and Eastern Europe". Higher Education in Europe. Vol. XXVII. Nos. 1–2.

3) академічна свобода – як самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом та ін.

Такий висновок є цілком закономірним, оскільки Закон України «Про вищу освіту» суттєво вплинув на університети як автономний суб'єкт ринкових відносин, з одного боку, а з іншого – як соціальний інститут творення і відтворення людини і суспільства: по-перше, він змінює правовий статус навчального закладу у системі вищої освіти; по-друге, видозмінює морфологію навчального закладу; по-третє, збагачує функціональні спроможності ВНЗ; по-четверте, демократизує управління університетом шляхом закріплення у законі нових норм участі держави, бізнесу, громадянського суспільства, викладачів і студентів у його повсякденній життєдіяльності. При цьому даний Закон України вводить часові обмеження для участі керівників в управлінні навчальним закладом, накладає суттєві обмеження на кількість адміністративних посад які може займати одна особа. Коротко пояснено наведені тут нами тези.

Так, наприклад, Стаття 27 Закону України «Про вищу освіту», суттєво змінює правовий статус навчального закладу у системі вищої освіти, оскільки вона передбачає, що: 1. Вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості. 2. Юридична особа (крім наукової установи) набуває статусу вищого навчального закладу з моменту отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності. 3. Вищий навчальний заклад може бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, які провадять свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності вищого навчального закладу та/або забезпечують виконання його статутних завдань. 4. Вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності. 5. Вищі навчальні заклади можуть провадити освітню діяльність спільно з іноземними навчальними закладами за узгодженими освітніми програмами. 6. Вищі навчальні заклади можуть утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки та входити до складу консорціуму. Всі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність.

Стаття 33 Закону України обумовлює структуру вищого навчального закладу. Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу є факультети, кафедри, бібліотека. Тож, ззовні виглядає, що тут особливих перемін не відбулось. Але у пункті 7 зазначено, що структурними підрозділами вищого навчального закладу можуть бути: 1) навчально-науковий інститут – структурний підрозділ університету, академії, інституту, що об'єднує відповідні кафедри, лабораторії, науково-дослідні центри та експериментальні лабораторії, які провадять освітню діяльність і проводять наукові дослідження; 2) наукові, навчально-наукові, науково-дослідні, науково-виробничі та проектні інститути, навчально-науково-виробничі центри (сектори, частини, комплекси тощо), дослідні станції, конструкторські бюро, відділи аспірантури і докторантури, навчально-виробничі комбінати, експериментальні підприємства, клінічні бази закладів медичної освіти, університетські клініки та лікарні, юридичні клініки, полігони, наукові парки, технопарки, оперні студії, навчальні театри, філармонії, інші підрозділи, що забезпечують практичну підготовку фахівців певних спеціальностей та/або проводять наукові дослідження; 3) підготовчі відділення (підрозділи), підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, інститути післядипломної освіти, лабораторії, навчально-методичні кабінети, комп'ютерні та інформаційні центри, навчально-виробничі та творчі майстерні, навчально-дослідні господарства, виробничі структури, видавництва, спортивні комплекси, заклади культурно-побутового призначення, центри студентського спорту; 4) спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, який утворюється з метою

організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності; 5) інші підрозділи, діяльність яких не заборонена законом. Ці доповнення суттєво наближають ВНЗ до наукової діяльності і забезпечують присутність університетів у різних площинах суспільного розвитку.

Законодавець вводить на основі статті 30 Закону України «Про вищу освіту» у практику організації національної системи вищої освіти принципово нову одиницю – дослідницький університет. Статус дослідницького університету надається Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах вищому навчальному закладу строком на сім років відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про дослідницький університет та критеріїв, що включають показники, приведені до кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищого навчального закладу. Цей крок суттєво наближує вітчизняні університети до світового і національного наукового простору. Це може відбуватися шляхом «підняття» класичних і успішних галузевих університетів, наприклад, педагогічного, до рівня дослідницького.

У пункті 5 Статті 30 зазначено, що дослідницький університет має право: 1) використовувати у своєму найменуванні слово "дослідницький"; 2) отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш як 25 відсотків коштів, що передбачаються на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази; 3) на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план; 4) формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів; 5) приймати остаточне рішення щодо присвоєння вчених звань; 6) самостійно утворювати разові спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за участю не менше п'яти осіб з відповідним ступенем, двоє з яких працюють в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі); 7) встановлювати нормативи чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного та наукового працівника; 8) самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень; 9) у межах визначених в установленому порядку коштів загального фонду на оплату праці та в межах наявних у вищому навчальному закладі власних надходжень самостійно формувати і затверджувати штатний розпис науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників, у тому числі визначати штатні нормативи, найменування та чисельність посад працівників відповідно до структури вищого навчального закладу; 10) здійснювати інші права, передбачені законодавством.

Введення у структуру вищої професійної освіти дослідницького університету явно має позитивно посприяти входження ВНЗ у наукову сферу, але законодавець при цьому не у повній мірі врахував вимоги сучасного етапу розвитку ринкової економіки, оскільки залишив без відповіді питання про обслуговування наявних продуктивних сил, з одного боку, а з іншого – не відповів на питання: яку ж людину має готувати навчальний заклад: людину – культури і тим самим забезпечувати подальший розвиток суспільства чи людину з певними компетенціями, що націлена на обслуговування наявних засобів виробництва, тобто, відтворення існуючих суспільних відносин.

Тому функція університету – слугування домівкою для безкорисної наукової діяльності й розкріпачених дискусій – опиняється під загрозою в новостворених університетах, котрі нехтують підтримкою громадських дебатів і об'єктивної дослідницької діяльності. На практиці з'явилися і отримали розвиток так звані комерційні, підприємницькі, ініціативні, бізнесові, технологічні та інші види університетів.

Підприємницькі університети входять, наприклад, у різноманітне партнерство з академічними і неакадемічними установами на місцевому, загальнонаціональному та глобальному рівнях; подібне партнерство відкриває можливості, але водночас створює виклики і перепони. Лондон вважає, що перед принадами та спокусами таких залучень університет втратив здатність проводити незалежний курс; натомість, "він часто визначається параметрами суспільних залучень і зовнішніх заохочень"²⁸.

Інший результат зростаючого орієнтування на ринок – підвищення професіоналізації програм та їх персоналу (не викладачів) до тієї межі, коли викладачі опинилися під загрозою вичерпання їх ролі й перетворення на неважливу меншість, в той час як зростання усіх стандартів і вимог потребує професійних працівників²⁹. Викладачі, які колись консультували студентів, замінюються професійним консультаційним штатом; університети і програми дедалі частіше використовують професійних маркетологів та PR-спеціалістів, робота яких – створювати бренд та продавати заклад і його продукт, заробляючи у такий спосіб гроші.

Зростаюча комерціалізація вищої школи, у свою чергу, посилює тенденцію, що намітилась ще у 1980-ті, коли урядовці різних рівнів почали все менше й менше розрізняти університети з-поміж інших комерційних та некомерційних підприємств³⁰. Освіта стала ще одним товаром, і торгівець, який надає найкращий або хоча б найдешевший товар, процвітає.

За свідченнями Дженіс Ньюсон та Говарда Бакбайндера, стає зрозумілим, що «університет [дедалі більшою мірою] означає бізнес»³¹ (Newson and Buchbinder 1988). Ми вступаємо в епоху «академічного капіталізму»³² (Slaughter and Leslie 1997), у якій понад усе непокоїть «втрата вежі зі слонової кістки» й «корпоративне поглинання академії»³³ (Soley 1995), говорячи мовою заголовка іншої книги; тому дедалі частіше кажуть про «підприємницький університет»³⁴ (Clark 1998) та «ініціативний університет»³⁵ (Williams 2003). Ринкові сили визначають поведінку нових постачальників освітянських послуг, але крім цього вони приносять ще один важливий і потенційно загрозливий ефект, переформулюючи місію традиційних вищих навчальних закладів.

Зміни, очевидцями яких ми стаємо, можуть мати далекосяжний і довгочасний характер: ринкові сили, не виключено, заступлять державу (по-різному в різних країнах) в ролі рушійних сил освіти, науки й інновацій. Ще не відомо, як змагання між державними й приватними закладами вплине на центральну місію вищої освіти загалом. У контексті цього питання Ф.Ньюмен зазначає по мірі зміцнення нових конкурентів багато традиційних закладів будуть змушені перейняти їхній вузький фокус уваги та піти на компроміс із власними історичними функціями. Чи скочуватиметься академія в напрямку

---

²⁸ London, Herbert. "Introduction" In Barzun, p. xv.

²⁹ Zemsky, Robert, Gregory R. Wegner, and William F. Massey. *Remaking the American University: Market-Smart and Mission-Centered*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005

³⁰ Zemsky, Robert, Gregory R. Wegner, and William F. Massey. *Remaking the American University: Market-Smart and Mission-Centered*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005, p.2.

³⁰ London, Herbert. "Introduction" In Barzun, p. XV.

³⁰ Zemsky, Robert, Gregory R. Wegner, and William F. Massey. *Remaking the American University: Market-Smart and Mission-Centered*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005

³⁰ Там само.

³¹ Newson, Janice and Buchbinder, Howard (1988). *The University Means Business: Universities, Corporations and Academic Work*. Toronto: Garamond Press.

³² Slaughter, Sheila and Leslie, Larry L (1997). *Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

³³ Soley, Lawrence C (1995). *Leasing the Ivory Tower: The Corporate Takeover of Academia*. New York: South End.

³⁴ Clark, Burton (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. Oxford: Pergamon-Elsevier Science.

³⁵ Williams, Gareth, ed. (2003). *The Enterprising University: Reform, Excellence and Equity*. Buckingham, UK: Open University Press.

усередненого, до універсуму відносної однаковості? Або, можливо, посилення конкуренції розширить множину розмаїтих альтернатив, створить оригінальні навчальні заклади, краще спроможні задовольняти різноманітні запити студентів у різні періоди їхнього життя? ³⁶(Newman 2000: 15).

Отже, сучасна інтерпретація університетської ідеї як єдності ціннісних орієнтацій – навчання, дослідження і виховання – істотно розширює ці класичні уявлення, розглядаючи розвиток університетів не тільки як центрів освіти, науки і культури, але й комерційності.

Це означає, що сьогодні чималу кількість чинників розвитку університетської мережі треба ретельно проаналізувати, а саме:

- трансформація ідеалів держави та її соціальної відповідальності в період глобального капіталізму;
- трансформація державного сектору загалом, включно з реформою пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та освіти;
- поступовий занепад традиційної «гумбольдтівської» ідеї університету;
- зміна співвідношення держави й ринкових сил у забезпеченні різних громадських послуг, зокрема вищої освіти;
- крах «комуністичної» альтернативи услід за мирними революціями в Центрально-Східній Європі 1989 року та його ідеологічний вплив на майбутнє глобального капіталізму;
- виникнення нових (загальноєвропейських і транснаціональних) дискусій з приводу вищої освіти та її реформ, зокрема конвергенція цих дискусій щодо інституту університету, приклад яких протягом останніх років подавали такі різні формації, як Європейська Комісія, Світовий банк та Організація економічної співпраці та розвитку (ОЕСР);
- європейська інтеграція вищої освіти та дослідницької діяльності як виклик традиційним моделям вищої освіти в Європі (коли Болонський процес розглядають переважно як паралельний логіці «Лісабонської стратегії» для реформи європейської економіки, соціального забезпечення й освіти на 2010 рік);
- виникнення «знанневих суспільств» із їхньою нагальною потребою в підтримці з боку освітніх інститутів;
- нарешті, прямий і непрямий впливи добре відчутних (в культурі, політиці, технології та економіці) ефектів глобалізації.

Функціональні зміни внесені у життя університетів Статтею 32 Закону України «Про вищу освіту» ззовні виглядають більш вагомими, оскільки саме вони значно розширюють автономію ВНЗ. У ній зазначено, що: 1. Діяльність вищого навчального закладу провадиться на принципах: 1) автономії та самоврядування; 2) розмежування прав, повноважень і відповідальності засновника (засновників), державних органів та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належить вищий навчальний заклад, органів управління вищого навчального закладу та його структурних підрозділів; 3) поєднання колегіальних та єдиноначальних засад; 4) незалежності від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

2. Вищі навчальні заклади мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право: 1) розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої спеціальності; 2) самостійно визначати форми навчання та форми організації освітнього процесу; 3) обирати типи програм підготовки бакалаврів і магістрів, що передбачені Міжнародною стандартною класифікацією освіти; 4) приймати на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших

---

³⁶ Newman, Frank (2000a). "Policies for Higher Education in the Competitive World". www.futuresproject.org.

працівників; 5) формувати та затверджувати власний штатний розпис; 6) приймати остаточне рішення щодо визнання, у тому числі встановлення еквівалентності, здобутих в іноземних вищих навчальних закладах ступенів бакалавра, магістра, доктора філософії, доктора наук і вчених звань доцента, професора під час зарахування на навчання та/або на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника; 7) запроваджувати рейтингове оцінювання освітніх, науково-дослідницьких та інноваційних досягнень учасників освітнього процесу; 8) надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства; 9) самостійно розробляти та запроваджувати власні програми освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; 10) самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін; 11) присуджувати ступені вищої освіти здобувачам вищої освіти, які відповідно до законодавства успішно пройшли процедуру атестації після завершення навчання на відповідному рівні вищої освіти; 12) приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами; 13) утворювати загальноосвітні навчальні заклади за погодженням з органами місцевого самоврядування; 14) утворювати, реорганізовувати та ліквідувати свої структурні підрозділи; 15) провадити видавничу діяльність, зокрема видавати підручники, навчальні посібники і наукові праці, а також розвивати власну поліграфічну базу; 16) провадити на підставі відповідних договорів спільну діяльність з навчальними закладами, науковими установами та іншими юридичними особами; 17) розміщувати свої навчальні, науково-дослідні та навчально-науково-виробничі підрозділи на підприємствах, в установах та організаціях; 18) брати участь у роботі міжнародних організацій; 19) запроваджувати власну символіку та атрибутику; 20) встановлювати власні форми морального та матеріального заохочення учасників освітнього процесу; 21) звертатися з ініціативою до органів, що здійснюють управління у сфері вищої освіти, про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у сфері вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами; 22) провадити фінансово-господарську та іншу діяльність відповідно до законодавства та статуту вищого навчального закладу; 23) розпоряджатися власними надходженнями (для вищих навчальних закладів державної і комунальної форми власності), зокрема від надання платних послуг; 24) відкривати поточні та депозитні рахунки в банках; 25) здійснювати інші права, що не суперечать законодавству.

Відповідно до пункту 3 Статті 32 Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади зобов'язані: 1) вживати заходів, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності; 2) мати внутрішню систему забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти; 3) створювати необхідні умови для здобуття вищої освіти особами з особливими освітніми потребами; 4) оприлюднювати на офіційному веб-сайті, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб інформацію про реалізацію своїх прав і виконання зобов'язань.

Це означає, що університети України тепер постали перед проблемою практичного створення власних механізмів реалізації Закону України «Про вищу освіту», оскільки їх автономія значно розширилась, а контрольні функції держави за виробничою діяльністю університетів відійшли Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти, що є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим цим Законом на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Такий механізм є достатньо складним органом державно-громадського походження, оскільки до його складу входять: ректор університету (Стаття 34), керівники факультету, навчально-наукового інституту, кафедр (Стаття 35), Вчена рада університету (Стаття 36), Наглядова рада університету (Стаття 37), робочі та дорадчі органи (ректорат, деканати, приймальна комісія, адміністративна рада тощо) (Стаття 38), Органи громадського самоврядування вищих навчальних закладів серед яких вищим колегіальним

органом громадського самоврядування вищого навчального закладу є загальні збори (конференція) трудового колективу, включаючи виборних представників з числа студентів (курсантів) (Стаття 39), студентське самоврядування (Стаття 40), наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених (Стаття 41).

Оскільки трансформація університету не відбувається у незалежному русі, а підкорена формуванню нової економіки, нової соціальності громадян Об'єднаної Європи і новим управлінським структурам, то вона має низку ризиків, а саме:

1. Принципи, які в минулому не залишали сумнівів у легітимності центральної ролі університетів, вже більше не здобувають універсального визнання, а то й заперечуються як застарілі або навіть забраковані історією. Існує спокуса запідозрити, що саме ця дедалі помітніша відсутність інституційного закріплення відображена в трансформації інтелектуальної атмосфери, яка характеризує академічну діяльність, а надто у дивовижному браку впевненості інтелектуалів і довіри до філософських основ академічної діяльності.

2. Ідея університету як інституту, що творить, вивчає, дає оцінку і передає наступним поколінням культуру через дослідження й традицію, знайде небагато прихильників серед творців спільного європейського наукового й освітнього просторів: сьогодні в дискусіях про роль університету в суспільстві й економіці основну увагу зосереджено швидше на технічному знанні, аніж на гуманістичній культурі, про що свідчать тенденції останніх років у дискурсі суспільств, опертих на знання. Це специфічне знання, яке можна комерціалізувати й продати, а не традиційне «універсальне» знання, про котре дізнаємося зі сторінок основних трактатів ХІХ-ХХ століть про «ідею університету».

3. Існує чимало аспектів, що роблять Болонський процес відносно нецікавим. Згадаймо лише переговори щодо ІАТС, котрі можуть охопити послуги освітнього сектора (учасником яких виступає Європейська Комісія, а не якась окрема країна – член ЄС) та роль «безкордонної» чи транснаціональної освіти; формування приватного й прибуткового секторів у вищій освіті; зростання ролі ринкових сил у вищій освіті та значущості ринкової парадигми (зокрема неоліберальної) в поглядах на вищу освіту; зменшення державного фінансування вищої освіти та науково-дослідницької діяльності у вищих навчальних закладах; а також різницю проблем вищої освіти, із якими стикаються давні члени ЄС-15, нові члени ЄС та посткомуністичні перехідні країни взагалі.

4. Болонські документи мають значення для відносно однакових систем вищої освіти й науки із досить схожими проблемами та викликами на майбутнє. Попри численні нагадування про «розмаїття» систем, мовні і культурні відмінності між ними на різних стадіях запровадження процесу в різних країнах сьогодні дуже важко читати болонські документи як релевантні однаковою мірою для давнього ЄС і посткомуністичних перехідних країн (наприклад Німеччини або Франції з одного боку та Албанії, Македонії й Росії – з іншого).

5. З огляду на тенденції останніх десяти років «Велика хартія університетів» виглядає пам'яткою минулих часів. У контексті розвитку об'єданого Європейського простору наукових досліджень важко віднайти в сучасних дискусіях про «Європу знання» щось більше, ніж загальноприйняті жести ввічливості на адресу ідеї університету як інституту, чий «незмінний обов'язок – досягати універсального знання» і який виступає «опікуном європейської гуманістичної традиції». Натомість, як і доводив понад два десятиріччя тому Жан-Франсуа Ліотар у «Становищі постмодерну», «знання виробляється і буде вироблятися задля того, щоб його продати; його споживають і будуть споживати заради того, щоб повернути назад у виробництво: в обох випадках мета одна – обмін»³⁷ (Lyotard 1984: 4).

---

³⁷ Lyotard, Jean-Francois (1984). The Postmodern Condition. A Report on Knowledge. Manchester: Manchester University Press.

6. Сьогодні вже не можливо обговорювати європейську інтеграцію вищої освіти і науки мовою основоположників модерного німецького наукового університету (фон Гумбольдта, Шелінга, Фіхте, Шлеєрмахера та інших, а також їхніх предтеч), так само як і не можливо описувати останні події на глобальному чи європейському рівні винятково мовою, якою послуговувалися ректори європейських університетів лише 15 років тому в Болоньї; робоча лексика дебатів про майбутнє університету – лексика Європейського простору наукових досліджень, Болонського процесу та глобальних програм у вищій освіті й науці (зокрема програм ЮНЕСКО, Ради Європи, ОЕСР та Світового банку) – суттєво змінилася після 1988 року. За цією лексичною зміною стоїть зміна способів, якими суспільство описує роль і завдання освітніх закладів.

7. Дискусії з приводу Болонського процесу рідко доходять рівня закладів, зокрема університетів і їхнього викладацького складу; як нещодавно висловилося Рут Кілінг, у них домінувала «загальноєвропейська перспектива». Трансформаціям систем вищої освіти певного регіону присвячували мало уваги. Досить парадоксальним виглядає те, що в більшості країн, про які йде мова (на Балканах та у Східній Європі більшою мірою, ніж у Центральній Європі), становище університетів в інших царинах, ніж академічна свобода, інституційна автономія та міжнародна мобільність студентів і викладачів, дуже погіршилося протягом останнього десятиріччя. Навіть при тому, що, можливо, вдасться просунути Болонський процес у цих країнах законодавчо, здійснити його імплементацію на рівні закладів буде набагато важче.

8. Університети, як активні творці і реактанти суспільних відносин, сьогодні опинилися у скрутному становищі, оскільки Європа намагається поєднати високу конкурентоспроможність і соціальну згуртованість у дедалі більш глобалізованому світі, перебуваючи в процесі переходу до «знаннєвого суспільства». Це означає, що формується не тільки інтелектуальна, а відтак й соціально-економічна нерівність між багатими на знання та бідними на знання суб'єктами історичної дії.

9. Інформаційна і цифрова нерівність, що залежить як від різних можливостей використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, психологічних бар'єрів, соціальних стереотипів, низького рівня комп'ютерної грамотності і знання іноземних мов, недооцінки різними соціальними групами важливості процесу інформатизації, так і від здатності країни створити сприятливі умови для формування, розвитку і реалізації соціальних потреб особи і різних соціальних груп.

10. Інтелектуальна нерівність на наступному етапі саморозгортання світової спільноти у цілісну систему буде рушійною силою суспільного розвитку і набуде надзвичайної гостроти, у вирішенні якої університети мають стати козирною картою.

Отже, університети окремих країн, у тому числі й Україна, утворюють локальні системи вищої освіти і мають власну логіку саморозгортання, а вимоги глобалізаційного процесу повинні бути інтегрованими у надсистему. Оскільки історія соціального розвитку свідчить, що у цьому протистоянні краща перспектива за надсистемою, то молоді держави, такі як Україна, стали національні держави і компромісні держави добробуту на шляху до свого повного злиття у наддержавну і наднаціональну структуру повинні узгодити власну освітянську політику і формувати відповідний нормативно-правовий інструментарій для управління цим процесом.

Будемо сподіватися, що національна вища школа, у першу чергу, автономні університети, швидко опанують новими когнітивними, законодавчими і організаційними можливостями інформаційної доби і у найближчому часі почнуть ефективно впливати на національне і міжнародне життя, забезпечувати сталий розвиток суспільства у парадигмі зеленої економіки. Тож, наступний крок у горизонті посилення впливу вищої професійної освіти на соціальний розвиток, формування Світового суспільства знань і вітчизняного державотворення за вченими радами, ректоратами і колективами вчених і студентів університетів.